

TARİHTEN GÜNÜMÜZE EPİDEMİLER, PANDEMİLER ve EKONOMİK SONUÇLARI

Ayşe TEKİN¹

ÖZET

İnsanlık tarihi yıkıcı etkileri büyük olan salgın hastalıklarla yıllardır mücadele vermiştir. Kara Vebadan, İspanyol Gribine ve günümüzde Covid-19 pandemisine kadar pek çok salgın hastalık, geniş bir alana yayılması ve kolayca bulaşma riski taşıması sebebiyle tahrip edici etkisi fazla olan ve farklı dönemlerde yüzleşilen bir gerçektir. Bu çalışmanın amacı, tarihte yaşanan epidemilerin ve pandemilerin ekonomik etkilerini ortaya koyarak, salgın süreçlerinin olası seyri hakkında fikir vermektir. Çalışmada 1347 yılından günümüze kadar ortaya çıkan epidemiler, pandemiler ve bu salgın hastalıkların ekonomik sonuçları bir literatür taraması şeklinde verilmeye çalışılmıştır. Çalışmada, salgınların etkisini somutlaştırmak için tarihi kaynaklara göre yapılan araştırma sonuçları verilmiştir. Yaşanan epidemiler ve pandemilerin, dünya genelinde ekonomik durgunluklara sebep olduğu, üretim, işgücü ve verimlilikte düşüşlerin gerçekleştiği, ekonomik alt yapı sorunlarının giderilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Buna ek olarak, salgın hastalıkların su, hava ve toprak gibi hayati kaynakların kirlenmesi ve tahribi sonucunda yeniden nüksedebileceği, ekonominin de bu süreçten kaçınılmaz olarak etkileneceği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Pandemi, Epidemiler, Kara Veba, Koronavirüs, Covid-19, Ekonomi

EPIDEMICS, PANDEMICS FROM HISTORY to the PRESENT and THEIR ECONOMIC RESULTS

ABSTRACT

Human history has struggled with epidemics, which have had devastating effects, for years. Many epidemic diseases, from the Black Plague to the Spanish Flu and today, to the Covid-19 pandemic, are a fact that has destructive effects due to its spread over a wide area and the risk of easy transmission and is faced in different periods. The aim of this study is to reveal the economic effects of historical epidemics and pandemics, and to give an idea about the possible course of epidemic processes. Hence, epidemics, pandemics emerging since 1347 and the economic consequences of these outbreaks are tried to be presented as a literature review. The results of the research made according

¹ Ayşe Tekin, Öğretim Görevlisi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Akhisar Meslek Yüksekokulu, ayse.tekin@cbu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-4318-0414.

to historical sources are given to materialize the effects of the epidemics. It is concluded that epidemics and pandemics have caused economic recessions across the world, decreases in production, labor and productivity, and economic infrastructure problems that should be overcome. In addition, it is also concluded that epidemic diseases may recur because of pollution and destruction of vital resources such as water, air and soil, and the economy will inevitably be affected by this process.

Keywords: *Pandemic, Epidemic, Black Plague, Coronavirus, Covid-19, Economy*

1. GİRİŞ

Dünya tarihinin kuşkusuz en önemli konularından bir tanesi salgın hastalıklardır. Geçmişte yaşanmış olan salgın hastalıklar göz önünde bulundurulduğunda bu yaşanan olayların insanlık tarihinin göz ardı edilemeyen gerçekleri olduğu anlaşılmaktadır. Savaş, göç ve ticaret gibi olaylarla insanlar arasındaki etkileşimlerin artması mikropların mutasyona uğramasına ve salgın hastalıkların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Diğer taraftan insanların hayat kalitesinin düşmesi, yeterli ve doğru beslenememe, temiz su kaynaklarının azalması ve iklim değişiklikleri gibi sebepler de hastalıkların önünü açmaktadır.

Dünyada Kara Veba salgını, Kolera Salgını ve İspanyol Gribi gibi tarih sahnesinde yıkıcı etkileri çok yüksek olan pandemi dönemleri yaşanmıştır. Yaşanan salgın hastalıklar sosyal hayatta önemli değişikliklere sebep olduğu gibi ekonomik hayatı da etkilemiş ve ekonomik resesyona süreçlerini beraberinde getirmiştir.

Koronavirüs salgınının yaşandığı bu günlerde salgın hastalıkların yıkıcı etkisi bir kez daha gözler önüne serilmiştir. Sağlıktan sosyal hayata, ekonomiden eğitime kadar hayatın her alanında büyük değişiklikler yaşanmaktadır. İlk olarak Çin'de başlayan ve bütün dünyaya yayılan, Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından da küresel pandemi olarak ilan edilen Covid-19'un¹ insan ve toplum sağlığı açısından ortaya çıkardığı sonuçlar yıkıcılığını sürdürmektedir. Salgın diğer sektörleri ve toplum hayatını etkilediği gibi yerel ve uluslararası ekonomileri de etkilemektedir. Bu çalışmada tarih sahnesinde ortaya çıkmış olan bazı epidemilerin ve pandemilerin etkileri ve ekonomiye yansımaları kavramsal olarak verilmekte ve aynı zamanda günümüzde yaşanan koronavirüs salgınının olası ekonomik sonuçlarından bahsedilmektedir. Ekonomistler tarafından salgının yeni makroekonomik terimler kazandıracağını düşünülmeyle birlikte salgının geleceği ve ekonomideki sonuçları hakkında kesin tahminler yapılamamaktadır.

2. EPİDEMİ VE PANDEMİ NEDİR?

Epidemi, bir coğrafyada meydana gelen ve nüfusun yüksek bir oranını etkileyen salgın hastalıktır. Pandemi ise bir kıta veya dünya yüzeyinde çok geniş bir alana yayılan, etkisini büyük ölçüde hissettiren salgın hastalıktır. Pandemi, dünya çapında veya oldukça geniş bir alanda yayılma özelliği gösteren ve çok sayıda insanı etkileyen salgın hastalıklar için kullanılan bir terimdir. Pandemi bir bölgede, bir toplumda görülen salgın hastalık iken; pandeminin yayılma alanı çok daha geniştir (Porta, 2008: 179).

Pandemi, kelime anlamı olarak Eski Yunancada tüm anlamına gelen ‘pan’ kelimesi ile insan anlamına gelen ‘demos’ kelimelerinin bir araya gelmesi ile oluşmuştur. Dünya Sağlık Örgütü’nün (WHO) tanımlamasına göre, üç farklı koşulun bir araya gelmesi ile pandemi başlamış olur. Bunlar:

- a) daha önce maruz kalınmamış bir hastalığın ortaya çıkması,
- b) ortaya çıkan bu hastalığın diğer insanlara bulaşıcı bir özelliğinin olması ve bulaşan hastalığın tehlikeli sonuçları olması,
- c) ortaya çıkan hastalığın kolayca ve sürekli olarak diğer insanlara da bulaşması

Epidemi, hastalığın vaka sayısında beklenenin üzerinde bir artış ifade etmektedir. Bu salgın hastalık dünya geneline yayılırsa pandemi olarak adlandırılır. Salgın hastalıklar epidemi ile aynı anlamı taşımaktadır ancak daha sınırlı bir alan için kullanılır². Tarihi süreçte kara veba, kolera, İspanyol gribi, Hong Kong gribi, domuz gribi, tifo gibi hastalıklar pandemi olarak kaydedilmiştir. Günümüzde devam eden pandemiler ise AIDS/HIV ve Covid-19’dur³.

İnsanoğlunun yaşam şekli salgın hastalıkların hızını ve etkisini büyük ölçüde etkilemektedir. Özellikle günümüzde dünya üzerindeki diğer ülkelerde de büyük ölçüde kentleşmenin yayıldığı görülmektedir. İnsanların üst üste dizildiği bu yaşam şekli bulaşıcı hastalıkların hızının artmasında da önemli bir rol oynamaktadır. Mikropların ve virüslerin hedefine yerleşen insanoğlu kentleşme nedeniyle hızla çevreyi kirlenmekte, sular kirlenmekte ve mikropların kolayca yayılabileceği ortamlar hazırlanmaktadır. Bunun sonucunda iklimler değişmekte, gıda maddeleri azalmakta ve küresel boyutta kıtlıklar kaçınılmaz hale gelmektedir.

Tarih boyunca yaşanan salgın hastalıklar göz önünde bulundurulduğunda yaşanan bu gelişmelerin sebepleri arkasında genellikle insanların doğanın işleyişine zarar vermesi, temiz su

kaynaklarının azalması ve yerleşim şekillerinin değişmesi gösterilmektedir.

3.1. Kara Veba (1347 Veba Salgını)

Avrupa, tarihte pek çok salgın hastalıkla yüzleşmiş ve bu salgınların sonucunda pek çok değişiklikler yaşamıştır. Orta Çağda Roma İmparatorluğunun çöküşünün de yine salgın hastalıkların yaptığı tahribat dolayısıyla olduğu söylenmektedir (Lewis, 1998: 63). Orta Çağda kara veba olarak adlandırılan salgın hastalığın arkasındaki nedenler incelendiğinde, ilk olarak köylülerin çok fazla çocuk yapmaya başlaması ile ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. 1250'de 75 milyon olan nüfus sürekli artmaya devam etmiştir. Artan nüfusun yanı sıra insanlar, temizlik ihtiyacından da yoksundular ve temizlenmeyi de bir erdem olarak görmemişlerdir. Diğer taraftan kilise çevresi kirliliği bir kutsallık olarak kabul etmekteydiler. Aziz Jerome, İsa'nın karnında bir kez yıkanmış olmayı yeterli bularak bir daha yıkanmaya gerek duyulmadığını söylemiştir (Nikiforuk, 1991: 57-58).

Avrupa'da insanlar artan nüfusu besleyebilmek için ekilen toprakları sürekli olarak sürmeye, bataklıkları kurutmaya, dik yamaçları tarıma açmaya ve ormanları keserek tarım alanı haline getirmeye başlamışlardı. Salgının zemini Avrupa'da 1300'lü yıllarda atılmaya başlanmıştır çünkü amansızca harap edilen doğa iklim değişiklikleri ile insanlara ters bir cevap vermiştir. Donlar ve ürünlerde azalmalar yaşanmaya başlanmıştır (Flin, 1987: 26). Avrupa'da insanların temizliğe gereken değeri vermemeleri ve dikkatsiz davranışları, salgının sonuçlarını da arttırmıştır.

Veba salgınının artış göstermesinde, iklim değişiklikleri ve doğanın tahribatının da etkisinin olmasının yanında en çok etkili olan durumlardan bir tanesi de insan hareketlilikleri olmuştur. 1330'da Moğolların iklim değişikliklerinden kurtulmak için yerleşim alanlarını değiştirmelerinin ardından, salgın Avrupa ve Asya'da yayılma imkânı bulmuştur. Mikrobu taşıyan pirelerle salgın ilk olarak 1331'de Çin'e ve daha sonra da ticaret yolları ile Avrupa'ya ulaşmıştır. 1347'de salgın, Fransa'ya ve İngiltere'ye kadar yayılmıştır (Ziegler, 1972: 33-34).

Buradan da anlaşılacağı gibi ulaşım ve iletişim araçlarının çok da yaygın olmadığı ve küreselleşmenin etkisinin hissedilmediği Orta Çağda hastalığın yirmi yıllık bir etkisinden bahsedilebilmektedir. Bilimsel gelişmelerin yeterli düzeyde olmaması ve sağlık imkanlarının yetersizliği de göz ardı edilmemelidir. Ancak ne var ki insanlar arasındaki etkileşimin düşük düzeylerde olmasına rağmen yıkıcı sonuçlar ortaya çıkaran

salgınların, etkileşimin çok hızlı olduğu günümüzde nasıl bir tablo ortaya çıkaracağı tahmin edilememektedir.

Avrupa'ya ulaşan salgın, zemini mikropların yaşamasına çok uygun bir ortam bulduğunda hızla yayılarak bulaştığı kişilerin yarısını öldürmüştür. Hasta olan kişilerin bedenleri öldükten sonra kısa sürede mor-siyah renk almasından dolayı kara ölüm olarak adlandırılmıştır. Diğer taraftan çok yıkıcı sonuçlarından dolayı da bu ad verildiği söylenmektedir (Ersoy, 1996: 84).

3.2. Kara Veba Salgının Ekonomik Sonuçları

Kara vebanın Avrupa'daki yıkıcılığında ortaya çıkan ekonomik tablo Akdeniz'de başıboş gezen gemiler, şehirlerin yabani hayvanlarla dolması, çoğu köyün ıssız kalması, hasatların gerçekleşmemesi ve çiftlik hayvanlarının bakımsızlığıyla özetlenebilmektedir. Çoğu zaman ölüleri gömecek kişiler bulunamamıştır ve toplu mezarlar kazarak cesetlerden kurtulmaya çalışmışlardır (Nikiforuk, 1991: 72).

Feodalizmin hakimiyeti altında olan Avrupa'da salgını önlemek için güçlü bir otorite tarafından, yeterli önlemlerin alınmadığı görülmektedir. Halk arasında söz sahibi olan varlıklı kesimin büyük bir çoğunluğunu tüccarların oluşturması sebebiyle, hareketliliği önlemek için yapılacak yasaklara karşı çıkmışlardır. Ticaretin azalması veya tamamen yok olması korkusu önlemlerin alınmamasındaki birincil sebeplerin başında gelmektedir (Flinn, 1987: 27).

Salgının ortaya çıkardığı sonuçlar genel olarak değerlendirildiği zaman, yıkıcı etkileri, iyi beslenemediği için yoksul halk tarafından daha fazla hissedilmiştir. Soylular ve feodal beyler daha az zararlı çıktıkları için, etkili olabilmesi ihtimal dahilinde olan önlemleri almamışlardır. Mikrobu taşıyıcı özelliği olan fareler toprak evlere musallat olmuşlar, varlıklı sınıftan ziyade yoksullar bu evlerde yaşadıkları için, ölümle karşı karşıya kalmışlar ve direnç gösterebilecek ekonomik güçten de yoksun olmuşlardır (Kohn, 2008: 344).

Veba salgının şiddetinin azalmaması ve hayatın normal düzene dönmemesinin ardından, Avrupa'da insan alışkanlıklarını değiştirecek yeni önlemler uygulanmaya başlanmıştır. Bunlardan en önemlilerinden bir tanesi de hijyenin öneminin anlaşılması olmuştur. Öte yandan karantina uygulamalarına geçilmeye başlanmıştır. Bu tür önlemlere zaman zaman kilise de yardımcı olmuştur (Çıpa, 1995: 20). 1350 yılına gelindiğinde ise Paris'te, şehir ortasında domuzların dolaşması yasaklanmıştır. Kanalizasyon sistemine geçiş ve çöplerin şehrin etrafına ya da nehirlere atılmasına yönelik yasalar uygulanmaya başlanmıştır

(Tanili, 1986: 492). Ticari hayatta alınan önlemlerden bir tanesi de gemilerin kırk gün boyunca limanlarda karantina altına alınması olmuştur. Bu kural bütün ticaret gemilerine uygulanmaya başlanmış ve bir ritüel halini almıştır (Nikiforuk, 1991: 85).

Tablo 1: Avrupa Şehirlerinde Vebadan Ölüm

Şehirler	Yıllar	Şehir Nüfusu	Vebadan Ölüm	Ölüm Oranı
Lyon	1628	100,000	50,000	%50
Milano	1630	130,000	60,000	%46
Verona	1630	53,000	30,000	%57
Venedik	1631	141,000	46,000	%30
Barcelona	1651	44,000	20,000	%45
Napoli	1656	300,000	150,000	%50
Cenova	1657	100,000	60,000	%60
Marsilya	1720	100,000	50,000	%50
Messina	1743	40,000	28,000	%70

Kaynak: Panzac (1997)

Yaşanan salgın sebebiyle Kuzey Avrupa'da nüfusun ve tarımsal üretimin azalmasının ardından, kentleşme oranları da bu durumdan etkilenmiştir. Yeni yerleşim yerleri çok az açılmakla birlikte, deniz ticaretinden olumlu yönde etkilenenler de büyük liman kentleri ile sınırlı kalmıştır (Clark, 2009: 35). Ağır sonuçlarla geçen salgının ardından 1348-1351 yılları arasında 23.840.000 insanın hayatını kaybettiği, Avrupa nüfusunun üçte birinin kırıldığı söylenmektedir. Bu süreci takiben büyük bir enflasyon dönemi gerçekleşmiştir. 1351 tarihli ortaya çıkan Fransız Kraliyet Emirnamesi, yüksek fiyatları kontrol etmek amacıyla çıkarılmıştır (Pirenne, 2012: 216).

Vebanın sonuçlarından bir diğeri de feodalizmin çöküşüne sebep olmasıdır. Köylüler artık toprak sahiplerine karşı seslerini daha etkili bir şekilde çıkarmaya başlamışlardır. Nüfusun azalması ve pazarın daralmasıyla birlikte tüccarlar, yeni pazar arayışlarına girişmişlerdir.

Çalışan işçi sayısının azlığı emekteki talebi yükseltmekle kalmamış, aynı zamanda bu durum maaşları ve çalışma saatlerini de etkilemiştir. Bazı tekstil fabrikalarında o kadar az insan çalışıyordu ki kendi çalışma saatlerini kendileri belirlemişlerdir. Diğer taraftan bu süreçte toprağa dayalı üretimde de ciddi düşüşler gözlemlenmiştir. Köylülerin hayvancılık yapma isteği artmıştır (Nikiforuk, 1991: 79). Toprağın üretkenliği için gerekli olan emek talebi vebadan sonra şaşkıncı oranlarda artış göstermiştir. Nüfusun azalmasının etkisiyle ve kentlerin kendi kendine yetmeyişinin tamamen fark edilmesinin ardından, ücretli emeğe olan talepte artış gözlemlenmiştir. Emeğin yeterince fazla olmaması köylülerin baskı altında olması ve yıllardır süren problemlerin ardından isyanlar art arda gelmeye başlamıştır (Huberman, 2010: 60-62).

Tıpkı yanardağların etrafındaki toprakların daha verimli olması gibi tarihsel süreçte yaşanan ve yıkıcı etkileri çok büyük olan felaketlerin olağanüstü olumlu getirileri de olmaktadır. Devasa demografik değişimlerin, ekonomik olarak iş dünyasında reel ücretleri aşırı derecede arttırmış olması bu sonuçlardan bir tanesidir. Vebanın ardından yoksul ailelerin hayatlarında bir rahatlama ortaya çıkmıştır. Çünkü pazar daralmış talepler azaldığı için fiyatlar aşağıya çekilmiştir.

Genellikle büyük yıkımlar beraberinde yeni dinamikler ortaya çıkarmıştır. Sanayi devriminin İngiltere’de ortaya çıkmasının sebeplerinden bir tanesi, tarıma ayrılmayan topraklarda hayvancılığın ve koyun yetiştiriciliğinin artmasının ardından, tekstilde merkez olarak kalabilme çabasıdır. Sermaye emek ilişkisinde dengeler değişmiş, zengin ve yoksul sınıflar arasındaki uçurumlar azalmıştır (Kohn, 2008: 32-34).

1347 vebası olarak bilinen salgının Avrupa’daki yıkıcı etkisi 18. yüzyıla kadar devam eden bir ekonomik durgunluğa yol açmıştır. 60 milyonluk nüfus kaybı, yaklaşık 200 yıl boyunca devam eden bir durgunluk ortamı oluşturmuştur. İnsan ve mal ticaretine gelen kısıtlamaların ardından tüccarların pazar arayışları sonraki dönemlerde emperyalizm olarak adlandırılmıştır (Özden ve Özmat, 2014: 84).

4.1. Kolera Salgını (1817)

19. yüzyılın en ölümcül hastalığı olarak kabul edilen kolera, ‘vibrio cholerae’ adlı bakterinin sebep olduğu bir bağırsak enfeksiyonu olarak kabul edilmektedir⁴. 1817’de Hint Okyanusu civarında ve Asya’da görülen hastalık daha sonra tüm dünyaya yayılmıştır. 1817’de Japonya’da, 1826’da Moskova’da, 1831’de Berlin, Paris ve Londra’da görülmüştür. 1881 yılında da Osmanlı Devleti’nde görülmeye

başlanmıştır ve Balkan Savaş'larında büyük zayıflara sebep olmuştur (Ayar, 2007: 30-32).

İlkçağlardan itibaren Hindistan'da yerleşik bir hastalık olarak bilinen kolera, pek çok farklı ülkede ve pek çok farklı zamanlarda nüksetmiş ve farklı isimlerle de adlandırılmıştır. O yüzden bu hastalığın geçmişi hakkında araştırma yapanlar için bir güçlük oluşmuştur (Barua, 1992: 1-2). Hastalığın Hindistan'da görülmesinin en önemli nedenlerinden bir tanesi Ganj Nehri'nin kutsal kabul edilmesinden kaynaklı olarak, insanların bu nehirde hijyenik olmayan koşullarda yıkanmak istemesidir. Diğer taraftan Hindistan'ın iklim şartları da bakterilerin kolayca sıcak havalarda üremesine sebep olmuştur. Kolera ile sıtma, hıyarcık gibi hastalıklar da görülmüştür (Yaşayanlar, 2015: 6).

Hindistan'da ortaya çıkan bu hastalığın Avrupa'ya ve diğer bölgelere dağılmasında pek çok sebep bulunmaktadır. Hindistan nüfusunun giderek artması ve yerleşim yerlerinde zorluklar yaşanması, batıya uzanan ticaret yolları ve İngiliz sömürgeleri, bu nedenlerin ilkleri arasında gösterilmektedir. 1818 yılında bölgeyi sömürge haline getiren İngilizlerin liman şehirlerine, bu salgını ticaret yolları üzerinden Avrupa'ya taşıdığı görülmektedir (Yaşayanlar, 2015: 11-12). Daha sonra İngilizlerin ticaret yolları üzerinde bulunan pek çok ülke bu salgından nasibini almıştır. Bengal ve Nepal kıyılarından Afrika'ya, Seylan ve Güney Doğu Asya'ya ve Japonya'ya kadar uzanan büyük bir alan kolera salgınına yakalanmıştır (McNeill, 1985: 232).

Kolera pandemisi 19. yüzyılda altı büyük pandemiye yol açmıştır ve bu pandemiler Hindistan üzerinden Avrupa'ya ulaşan yolları takip etmektedir. 1817 yılından 1923 yılına kadar çeşitli aralıklarla altı büyük kolera pandemisi ortaya çıkmıştır (Pollitzer, 1954: 421-461). Pandemilerdeki bu farklılıkların sebeplerinden bir tanesi görüldüğü mekanlarda yaşanan şartlar ve zamanlardan kaynaklanmaktadır (Yılmaz, 2017: 32). Özellikle İngilizler tarafından Avrupa'ya taşınan kolera hastalığı 1830'lu yıllara geldiğinde en çarpıcı sonuçları ortaya çıkarmıştır. İlk belirtilerin hemen ardından hastalığa yakalanan kişiler saatler içerisinde hayatını kaybetmişlerdir (Evans, 1987: 230).

Hindistan'dan başlayıp Avrupa'ya ve dünyaya yayılan kolera pandemileri bazı kaynaklarda değişmekle birlikte genellikle şu tarihlerde ortaya çıkmıştır: 1817, 1829, 1852, 1863, 1881 ve 1899 (Özdemir, 2005: 33-34). 1834 ve 1845 yılları arasında hastalığın etkilerinin azaldığı düşünülmeye rağmen 1912 tarihine kadar salgın hastalıkların etkisiyle Avrupa'da 11 milyon insanın öldüğü söylenmektedir (Turna, 2011: 8). Tarihi serüvene bakıldığı zaman, ekonomik başarıların ve demografik güç

faktörlerinin her zaman olumlu yönlerinin olmadığı görülmektedir. Ticaret ve iletişim ağlarının artması, etkileşimin artması ve özellikle de yoğun nüfus gruplarının bir arada yaşadığı toplumlarda veba, taun ve salgın denilen hastalıklar da artmaktadır. Bunun bir örneği de Osmanlı Devleti'nde görülmüştür. Hızla genişleyen toprakları ve bünyesinde barındırdığı insan nüfusunun artması, salgın hastalıkların da saldırısına maruz kalmasına sebep olmuştur (Beyhan, 2003: 4-19).

4.2. Kolera Salgının Ekonomik Sonuçları

Kolera salgınının çeşitli yıllarda nüksetmesi ve altı büyük pandemiye yol açmasının ardından her ülkede salgının ekonomiye etkileri büyük ölçüde hissedilmiştir. Örneğin kolera salgının yaşandığı tarihlerde Osmanlı Devleti'nde İstanbul'da insan ölümlerinin artmasının ardından vergi gelirlerinde düşüşler yaşanmıştır (BOA, 1813). Mezar kazıcılar ve cesetlerle ilgilenen kişilerin gelirlerinde yüksek miktarda artışlar yaşanırken, farklı işlerde ilgilenen kişilerin ve esnafın durumları günden güne kötüleşmiştir (Beyhan, 2008: 913).

Kolera salgının görüldüğü ülkelerde verimlilik ve iş gücünde azalmalar yaşanmıştır. Diğer taraftan, sosyal eşitsizlik, sosyal değişim gibi konular üzerinde de etkili olmuştur. Kolera salgınının uzun yıllar yıkıcı etkisini hisseden Avrupa, yaşadıkları dramlardan dersler çıkarmaya başlamıştır ve halk sağlığı, çevre reformu gibi konulara ağırlık verilmesi gerektiği bilincine varmıştır. Ancak, uygun ekonomik alt yapı ve teknolojinin varlığıyla, bu kararlarını uygulamaya geçirebileceklerini de anlamışlardır. Bu durum, bilimsel ve teknolojik ilerlemelerde motive edici bir güç olarak görülmüştür. Diğer taraftan kamusal olarak çevre kirliliğini önlemeye ve temiz su temin edilebilmesine yönelik çalışmaların arttırıldığı ve devletlerin bu konuda daha çok dikkatli davranmaları gerektiği bilinci yerleşmiştir (Rosenberg, 2020: 453-459).

5.1. İspanyol Gribi (1914)

Artan nüfus, kötü beslenme, kitlesel hareketlenmeler, hijyen konusundaki sıkıntılar, sağlık hizmetlerine ulaşmanın zorluğu, yoksulluk ve savaş gibi olumsuz etkenler salgın hastalıkların en önemli sebepleri arasında gösterilmektedir (Price-Smith, 2009: 187). Düzensiz aralıklarla tarih sahnesine çıkmış olan grip pandemileri milyonlarca insanın hayatını kaybetmesine yol açmıştır. 15-20 yıllık aralarla griplerin çeşitli hastalıkları tetiklemesi ve çok kolay bir şekilde yayılma olanağı elde etmesiyle pandemiye dönüşmesi, bu salgınların insan yaşamının bir parçası olduğunu göstermektedir (Yolun, 2012: 43).

Tablo 2: Dünya Tarihinde Etkili Olan Grip Salgınları

En çok etkili olduğu yıllar	Kapsamı
1708-1709	Epidemi
1729-1730	Pandemi
1732-1733	Pandemi
1761-1762	Epidemi
1781-1782	Pandemi
1788-1789	Pandemi
1799-1800	Epidemi
1830-1831	Pandemi
1833-1834	Pandemi
1836-1837	Epidemi
1847-1848	Epidemi
1889-1890	Pandemi
1918-1919	Pandemi
1957	Pandemi
1968	Pandemi
1977	Pandemi

Kaynak: Patterson (1993)

İlk mikrobiyolojik çalışmaların 1933 yıllarında yapıldığı göz önünde bulundurulduğunda 1914 ve 1918 yılları arasında görülen İspanyol gripinin epidemiyolojisi üzerine çalışma yapmak oldukça

zordur. Savaş döneminde ortaya çıkması ve ülkelerin güvenliği sağlamak üzere basına sansür uygulamalarının olduğu bir dönemde yaşanmış olması da etkili olmaktadır (Yolun, 2012: 75). İspanyol gribinin ilk ortaya çıktığı yer hakkında çeşitli görüşler söylenmektedir. Bunlardan bir tanesi Çin'in Guandong şehrinde ortaya çıkmış olduğudur. 1900'lü yıllarda Çin nüfusu 400 milyon civarındaydı ve Çin'de çeşitli grip salgınları sürekli olarak hep yaşanmıştır. Buradan ticaret limanları ile Avrupa'ya taşındığı söylenmektedir (Erkoreka, 2009: 193).

Gribin ortaya çıkmış olmasında ortaya atılan görüşlerden bir tanesi de I. Dünya Savaşı için asker ihtiyacını karşılamaya yönelik yapılan sömürge ülkelerden getirilen insanlardan kaynaklandığı görüşüdür. Özellikle Fransa, İngiltere'nin yaptığı gibi, sömürgesi altında olan ülkelerden 50,000 civarında asker getirmiştir. Avrupa'ya gelen askerlerin kendi ülkelerindeki Annam zatürresini getirmesi sonucu bu salgının ortaya çıktığı da düşünülmektedir (Erkoreka, 2009: 192).

Diğer taraftan, savaş esnasında kullanılan zararlı kimyasalların da bu salgınların sebebi olduğu yönündedir. Savaşın son iki yılında 150.000 ton klor ve fosken gibi zararlı gazlar kullanılmış hem çevreye hem de insan sağlığına büyük ölçüde zararlar verilmiştir (Honigsbaum, 2009: 23). Pandemiye sebep olan İspanyol gribinin H1N1 virüsü, insan vücuduna uyum sağlayamadığı için zamanla daha ölümcül sonuçlara neden olmuştur ve üç dalga şeklinde gerçekleşmiştir. Birden kaybolmadığı, birer yıllık aralıklarla yeniden ortaya çıktığı görülmektedir. 1918 Mart'ında başlayıp yazın kaybolan salgının 1919'da yeniden görüldüğü gözlemlenmiştir (Quinn, 2008: 126).

Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesinin ardından, askerlerin de evlerine dönmesi ile grip salgınında azalmalar görülmüştür. İnsan hareketliliğinin azalması ile zamanla salgın ortadan kalkmıştır (Pettigrew, 1983: 137).

Tablo 3: Bazı Araştırmacılara veya Kurumlara Göre Dünya Genelinde Ölü Sayıları

Kişiler veya kurumlar	Ölü Sayısı
Andrew Price-Smith	50 Milyon
K. D. Patterson ve G. F. Pyle	24-39 Milyon
Amerikan Sağlık Kurumu (American Medical	21 Milyon

Association)	
Michael B. A. Oldstone	50 Milyon
John B. Barry	50-100 Milyon
Jeffery K. Taubenberger	40 Milyon
C. W. Potter	40-50 Milyon

Kaynak: Price-Smith (2009)

Ölü sayılarının farklılık göstermesinin sebepleri arasında, gribin farklı dalgalarda meydana gelmiş olması, solunum yolu hastalıkları ile hayatını kaybedenlerin de bu tabloya dahil edilmesi gibi sebepler bulunmaktadır. Aynı zamanda yazılı kaynakların yeterince olmaması ve savaş döneminin koşulları da bilgilerde bir uzlaşma oluşmamasında etkili olmuştur (Johnson- Mueller, 2002: 109-111).

Savaş ortamında yaşanan pandemi birçok ülkeyi ekonomik büyüme konusunda geri çekmiştir. Diğer taraftan ekonomisi gelişmemiş ülkelere yayılan salgının sonuçları çok daha ağır sonuçlar doğurmuştur. Afrika kıtasına yayılan salgında can kayıpları daha da ciddi boyutlara ulaşmıştır (Roberts, 2010: 605).

Tablo 4: İspanyol Gribinin Bazı Afrika Ülkelerinde Yol Açtığı Ölüm

Ülke	Nüfus	Ölü Sayısı	Ölüm Oranı (Binde)
Kamerun	561.000	250.000	445,0
Mısır	12.936.000	138.600	10,7
Gana	2.298.000	88.500	43,5
Kenya	2.596.000	150.000	57,8
Nijerya	18.631.000	455.000	24,4
Güney Afrika	6.769.000	300.000	44,3

Toplam	43.791.000	1.382.100	104,2 (ortalama)
---------------	------------	-----------	------------------

Kaynak: Johnson- Juergen (2002)

5.2. İspanyol Gribinin Ekonomik Sonuçları

Gerek savaş yıllarında yaşanan bir salgın olması, gerekse zamanın iletişim ve haberleşme araçlarının yeterince gelişmemiş olması gibi sebepler yüzünden, gribin ekonomik sonuçları net bir şekilde ortaya koyulamamaktadır. 1918 tarihli yerel gazetelerde tüccar işletmelerinin işlerinde %40'a varan düşüşler, perakende market işletmeciliklerinde üçte bir oranda azalmalar, büyük mağazalarda siparişlerin azalmasından kaynaklı olarak yüksek oranda kar düşüşleri yazılmıştır. Üretimde %50'lere varan düşüşler gerçekleşmiştir. Minder, yastık ve yatak talepleri istirahat amaçlı kullanılmak için artmış ve ilaç firmalarına olan taleplerde de artışlar yaşanmıştır. Kısa vadeli ekonomik sonuçlar ortaya çıkaran pandemide insan sermayesinde azalma yaşandığı ve demografik kayıpların ardından iş gücüne duyulan ihtiyaçla birlikte kişi başına düşen milli gelirden artışlar yaşanmıştır (Garrett, 2007: 19-21).

6.1. Hong Kong Gribi (1968)

Birden fazla virüsün bir araya gelerek orijinalinden farklı bir virüs ortaya çıkarması sonucu oluşan salgında dünya genelinde bir milyon kişi hayatını kaybetmiştir. İlk kez Hong Kong'da ortaya çıkması sebebiyle bu isimle anılmaktadır. Dört beş gün içerisinde belirtileri ortaya çıkan gripten daha çok 65 yaş üstü ve yaşlı insanlar etkilenmiştir⁵.

1968 Temmuz ayında ortaya çıkan salgın, Eylül ayında Hong Kong'dan Avrupa'ya ve Amerika'ya yayılmıştır. 1969 yılında ise Japonya ve Afrika'ya da yayılmıştır. Amerika'ya yayılmasının ardından bir ay sonra, salgının aşısı bulunmuştur. Hong Kong nüfusunun yaklaşık %15'i bu salgından etkilenmiştir. Salgının ardından 1970 ve 1972 yıllarında yeniden ortaya çıkmıştır⁶.

6.2. Hong Kong Gribi Ekonomik Sonuçları

Yaklaşık olarak bir yıl süren ve takip eden yıllarda ikinci dalgaları hissedilen salgın dünya GSYH'de %7'lik bir düşüşe sebep olmuştur. Bu gerilemenin sebebi insan ölümlerinden ziyade, insan hareketliliğinin önüne geçilmesi için yapılan önlemlerden kaynaklanmaktadır (Begley, 2013: 2-3).

Tablo 5: Dünyada İnfluenza Salgınları

Pandemik İnfluenza	Ortaya Çıkış ve Bitiş Tarihleri	Toplam Ölü Sayısı	Virüs Türü
Rus Gribi	1889-1890	1 milyon	H2N2
İspanyol gribi	1918-1920	50 milyon	H1N1
Asya gribi	1957-1958	1,5- 2 milyon	H2N2
Hong Kong gribi	1968-1969	1 milyon	H3N2
Domuz Gribi	2009-2010	18, 209 üzeri	H1N1

Kaynak: <https://www.sinobiological.com/research/virus/1968-influenza-pandemic-hong-kong-flu>

7. Diğer Salgınlar

2000’li yıllarda yaşanan SARS salgını Hong Kong’da ortaya çıkmış, salgın 2002 ve 2003 yıllarında dünya geneline yayılmış ve 775 insan hayatını kaybetmiştir. Hızlı bir şekilde yayılan salgın haftalar içinde 37 ülkeye yayılmıştır. Bu hastalığın dünya ekonomisine maliyeti yaklaşık olarak 40 milyar dolar gerçekleşmiştir, bu kaybın büyük çoğunluğu turizm gelirlerinde yaşanmıştır (Güneş, 2009: 35).

Swine Influenza Virus (SIV) olarak bilinen domuz gribi, 2009 yılında ortaya çıkmıştır, ilk olarak Meksika’da ortaya çıkan salgın tüm dünyaya yayılmış ve 18.500 kişi hayatını kaybetmiştir. Domuz gribi, domuzlarda oluşan virüse benzer bir özellikte olduğu için bu adla anılmıştır. Kümes hayvanları ve domuzlar ile yakın temasta olan kişilerin bu virüsü taşıma riski olduğu belirtilmiştir. Bu salgın için aşı ve ilaç bulunmasının ardından etkisini kaybetmiştir⁷.

Domuz gribinin ekonomik etkisinden olumlu olarak etkilenenler tartışmasız olarak ilaç şirketleri olmuştur. JP Morgan tarafından hazırlanan rapora göre ilaç şirketleri domuz gribinden 10 milyar dolar kazanç elde etmişlerdir. Diğer taraftan sabun ve temizlik ürünü üreten şirketler, sağlık danışmanlığı ve özel sağlık hizmeti veren şirketlerinin de gelirlerinde büyük artışlar gerçekleşmiştir (Orkunoğlu, 2009: 2-3).

8. Koronavirüs, Covid-19 (2019)

İlk olarak 1 Aralık 2019 tarihinde Çin'in Wuhan şehrinde ortaya çıkan koronavirüs, 2020'de Avrupa'ya, Amerika'ya dünyanın diğer bütün bölgelerine yayılmıştır ve salgın günümüzde etkisini sürdürmektedir. İnsandan insana bulaşabilen ve cansız eşyalar üzerinde çeşitli sürelerde varlığını devam ettirebilen virüsün belirtileri arasında yüksek ateş, nefes almada güçlük, kuru öksürük ve boğaz ağrısı gibi belirtiler bulunmaktadır. Özellikle bağışıklık sistemi zayıf olan ve daha çok yaşlılarda ölümcül etkisi fazla olan virüse yakalanan kişi sayısı 10 Ağustos 2021 itibaren dünya genelinde 204.476.243 kişi ve virüsten hayatını kaybedenlerin sayısı 4.322.254 kişidir⁸.

Dünya Sağlık Örgütü tarafından küresel pandemi ilan edilen virüsün etkili bir aşısı henüz bulunamamıştır. Salgının hızını azaltmak için mart ayından itibaren tedbirler dünya çapında artırılmış ve sonrasında da kontrollü serbestlikler uygulanmıştır. Salgının çok etkili olduğu Mart-Nisan (2020) aylarında birçok ülke yurt dışı uçuşlarına kısıtlamalar getirmiştir. Türkiye'de uygulanan tedbirler arasında okullar, üniversiteler, pek çok işletmenin kapatılması, seyahat kısıtlamaları gibi çok fazla tedbir bulunmaktadır (Yılmaz, 2020: 1).

Covid-19 pandemisi tarihte yaşanan salgınlarla kıyaslandığında son yüzyılın en ciddi salgınlarından biri olduğu görülmektedir. Konu üzerine biyolojik silah olma durumu başta olmak üzere pek çok komple teorisi de üretilmiştir. Pandeminin ikinci ve üçüncü dalgalarının hissedilip hissedilmeyeceği ise ilerleyen zamanlarda netleşecektir.

Tablo 6: Covid-19 Salgını Sebebi ile Dünya Genelinde Ölü Sayıları (10 Ağustos 2021)

Ülkeler	Ölü Sayıları	Ülkeler	Ölü Sayıları
ABD	633.827	İran	95.111
Fransa	112.288	Rusya	166.442
İngiltere	130.503	Türkiye	52.313
İspanya	82.227	Çin	4.636
İtalya	128.273		

Kaynak: <https://www.worldometers.info/coronavirus/> (10 Ağustos 2021)

8.1. Koronavirüs Salgınının Ekonomik Sonuçları

Koronavirüs salgınının küresel ekonomiye çok büyük etkileri olacağı kaçınılmazdır ancak süreç sonlanmadığı için kesin sonuçlar tahmin edilememektedir. Olası tahminler göz önünde bulundurulduğunda Çin’de yaşanan fiyat artışlarına benzer bir durumun dünya genelinde de yaşanması beklenmektedir. Hisse senetleri ve tahvil fiyatlarında düşüşler yaşanmıştır. Karantinede ya da hastanelerde olan insanların çoğunluğu göz önünde bulundurulduğunda, arz ve taleplerde yüksek oranda şoklar yaşanmaktadır ve bu şokların devam etmesi beklenmektedir. Halka açık işletmeler ve turizm gibi sektörler ciddi oranda kar kaybına uğramıştır. Dünya üzerinde GSYİH değerinde %1 ila %5’lik bir düşüş beklenmektedir (Gault, 2020: 1). Koronavirüs salgını henüz sonlanmamakla birlikte salgının tüm dünyada etkisinin hissedildiği 2020 yılında dünya ekonomisinde, küresel finansal krizdeki daralmanın iki katı oranında %4,0 bir düşüş yaşanmıştır (Oxford Economics, 2020).

Tablo 7: 2020 Yılında Bazı Ülkelerde Beklenen ve Gerçekleşen Büyüme Oranları (%)

	2020 Yılı Beklenen Büyüme Oranı	2020 Yılı Gerçekleşen Büyüme Oranı
ABD	-3.5	-3.4
Almanya	-5.1	-4.8
Avustralya	-2.5	-0.2
Brezilya	-4.1	-4.0
Çin	2.3	2.3
Fransa	-8.2	-8.1
Hindistan	-7.7	-7.9
İngiltere	-9.8	-9.7
İtalya	-8.9	-8.8
Japonya	-4.7	-4.8

Kanada	-5.4	-5.4
Kore	-0.9	-0.9
Rusya	-2.6	-2.9
Türkiye	1.8	1.7

Kaynak: The World Bank, Development Indicators, OECD 2020 (09.08.2021)

Tablo 7’de görüldüğü gibi salgın sonrasında ülkelerin beledikleri büyüme rakamları gerilemiştir. Gelişmiş ülkeler de dâhil olmak üzere küresel ekonomide koronavirüs salgını sonrası modern zamanların en fazla etkili olan ekonomik daralması yaşanmıştır. Uluslararası para fonu (IMF) verilerine göre, salgın sebebi ile dünyanın en büyük ekonomilerinden ABD % 3,4 darılırken; Avro bölgesi ekonomisi % 6,6 küçülmüştür. Çin % 2,3 ve Türkiye ise % 1,7 oranında 2020 yılında büyüyen ekonomiler olarak öne çıkmıştır.⁹

Koronavirüs salgını, borsalardan faiz oranlarına, üretim ve tüketimden işsizlik rakamlarına kadar pek çok konuda dünya ülkelerini etkisi altına almıştır. Ekonomik faaliyetleri önemli ölçüde etkileyen belirsizlik süreci, tüketim ve yatırımların ertelenmesine ve ekonomik daralmaların yaşanmasına sebep olmuştur. Tüketici harcamalarını teşvik etmek için kısa süreli ödenekler ve faiz oranlarında gerçekleştirilen düşüşler ekonomide istenilen canlanmayı sağlayamamıştır. Salgın sebebi ile yaşanan kısıtlamalar çoğu kişinin işsiz kalmasına ve gelir düzeylerinde düşüşe sebep olmuştur. Gelişmiş ülkeler de dâhil olmak üzere dünya genelinde işsizlik oranlarında artışlar yaşanmaktadır.¹⁰

Tablo 6: İşsizlik Oranları, 2019-2020 (%)

	2019 Yılı İşsizlik Oranı	2020 Yılı İşsizlik Oranı
ABD	3.7	8.1
Almanya	3.1	3.8
Avusturalya	5.2	6.5
Avusturya	4.8	6
Brezilya	11.9	13.6

Çin	5.1	5.2
Fransa	8.4	8
Hindistan	5.2	5.4
İngiltere	3.8	4.6
İtalya	10	9.3
Japonya	2.4	2.8
Kanada	5.7	9.6
Kore	3.8	3.9
Rusya	4.5	5.5
Türkiye	13.7	13.1

Kaynak: The World Bank, Development Indicators, OECD 2020 (09.08.2021)

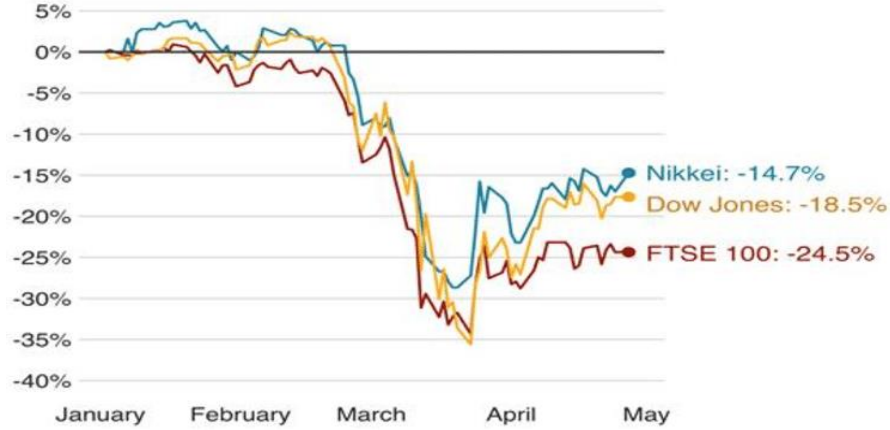
Salgının etkilerinin en fazla hissedildiği alanlardan biri de iş gücü piyasaları olmuştur. Ekonomik durgunluğun etkileri istihdam sahalarnı daraltmıştır. Karantina önlemleri sebebiyle pek çok kişi işsiz kalırken, üretici firmalar maliyetlerini karşılayabilmek için işten çıkarmalara yönelmişlerdir. İşsizlik oranındaki artışın en fazla gerçekleştiği ülke Amerika olarak kaydedilmiştir. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) verilerine göre, dünya genelinde salgının etkisiyle 2009 krizine kıyasla 4 kat daha fazla istihdam kaybı yaşanmıştır.¹¹ Koronavirüs pandemisi devam ettiği için iş gücü piyasalarındaki dengenin yeniden normal seviyelerinde gerçekleşmesinin zaman alacağı tahmin edilmektedir.

Koronavirüs salgını ile birlikte karantina önlemleriyle kapatılan fabrikalar, işletmeler tüm dünya genelinde arz-talep dengesinde bozulmalara yol açmaktadır. Talep artışı karşısında fiyatlar genel düzeylerinde artışlar yaşanmaktadır. Salgın döneminde yüksek enflasyon yüksek faizleri de beraberinde getirmiştir. Faiz oranlarının yükselmesi, üretim, yatırım ve tüketimde bozulmalara yol açmıştır. Arz-talep dengesinin sağlanabilmesi için ekonomik belirsizliklerin ortadan kalkması ve salgının kontrol altına alınması gerekmektedir.

Pandemi ile şirketlerin hisse senetlerinin alınıp satıldığı borsalarda da büyük düşüşler yaşanmıştır. New York Wall Street'teki

Dow Jones Endeksi, Londra'daki FTSE borsası ve Japonya'daki Nikkei endeksleri büyük düşüşler yaşamıştır. FTSE ve Dow borsaları 1987'den bu yana 2020'nin ilk çeyreğinde en büyük düşüşünü görmüştür.¹²

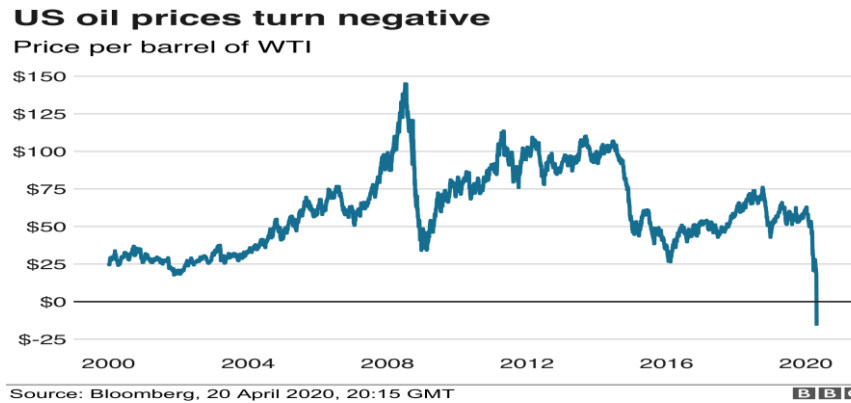
Grafik 1: Salgının Başında Koronavirüsün Borsalara Etkisi

Kaynak: Bloomberg, Nisan 2020

Petrol fiyatlarında salgınla birlikte talepte yaşanan azalmanın ardından sert bir düşüş gerçekleşmiştir. Ham petrol fiyatları son 18 yılın en düşük seviyesine inmiştir. Pandeminin başlarında uygulanan seyahat kısıtlamalarının gevşetilmesiyle birlikte petrol talebinin artması ile fiyatlarda artışlar gerçekleşmiştir.¹³

Grafik 2: Salgınla Birlikte Petrol Fiyatlarındaki Değişim

İnsan hareketliliği ile virüsün taşınma tehlikesinden dolayı ekonomik anlamda en çok etkilenmesi beklenen ve etkilenen sektörlerden

bir tanesi de turizm sektörüdür. Turizm sektörünün talep şokunda ne düzeyde bir etki bırakacağı konusu ise salgının süresine bağlıdır. Tarım ve diğer sektörlerde mevcut olan depolama faaliyetleri, turizm sektörü için geçerli olmadığından bu sektörde ekonomik anlamda yaşanan kayıpları tamamen önlemek veya ortadan kaldırmak mümkün olmamaktadır (Bahar ve İlal, 2020: 134).

Küresel piyasada salgınla birlikte daralan talep, ihracat hacminin de gerilemesine sebep olmuştur. Dünya genelinde ülkelerin ihracat hacimleri küçülmüş, özellikle salgının etkisinin en fazla hissedildiği Mart, Nisan 2020’de üretimde yaşanan durgunlukla birlikte ihracat gelirlerinde de düşüşler yaşanmıştır.¹⁴

Tablo 7: 2019-2020 İhracat Oranlarındaki Değişim (%)

	2019 Yılı İhracat Oranı	2020 Yılı İhracat Oranı	Değişim
Almanya	46.89	43.81	-6.5
Amerika	11.73	11.7	-0.2
Çin	18.49	18.49	0
Fransa	31.77	28.04	-11.7
Hindistan	18.42	18.07	-1.9
İngiltere	31.07	27.36	-11.9
İtalya	31.69	29.48	-6.9
Japonya	17.55	17.6	0.2
Kanada	31.91	28.98	-9.1
Rusya	28.53	25.52	-10.5
Türkiye	32.74	28.56	-12.7

Kaynak: The World Bank, Development Indicators (10.08.2021)

Teknolojik ve elektronik ürünlerin üretim merkezlerinden biri olan Çin ve Güney Kore’de üretimde düşüşler yaşanması ve bu durumun

da fiyatlara yansımaları beklenmektedir. Çin, Güney Kore ve Japonya'da bazı otomobil firmaları üretimlerini geçici olarak durdurma kararı almışlardır. Dünyadaki oyuncakların yaklaşık %80'i Çin'de üretilmektedir. Bu ürünlerde de fiyat artışları veya tüketiciler tarafından talep çekilmeleri yaşanabilir. Diğer taraftan temizlik ürünlerine olan talep arttıkça tedarik zincirlerinde aksamalar yaşanabilmektedir. Bu salgından en çok etkilenmesi beklenen sektörler arasında seyahat ve turizm gelmektedir. Kamuya açık olan merkezler ve lüks mallara olan talebin de düşmesi beklenmektedir. Adı geçen sektörlerde talepler azalırken talebin arttığı ve daha da artması beklenen bir diğer sektör de sağlık sektörüdür. Yaşanan süreçte ekonominin sekteye uğramaması, piyasaların işlerliğini kaybetmemesi ve kredilerin donmaması için devlete düşen sorumluluk, vatandaşlarına nakdi yardım yapmasıdır. Vergi indirimleri, salgının yıkıcılığını azaltmakta yeterli olmayacaktır (Gault, 2020: 3-5).

Pandeminin yıkıcı sonuçlarından kurtulabilmek için işletme ve çalışanlara nakdi yardım yapılması gerekmektedir. Böylelikle piyasanın canlı kalması mümkün olabilecektir. Yapısal reformlarla büyümenin yeniden sağlanması gerekmektedir, ekonomide rekabeti arttıran faiz oranlarında düşme gibi ek reformlar sağlanabilir. Kamu ve özel sektörlerin desteklenmesi ve daralan taleplerin canlandırılması gerekmektedir. Böylelikle maliye politikasının etkin bir şekilde kullanılmasıyla, ülke ekonomisinin dengede kalması sağlanabilir (OECD, 2020).

Koronavirüsün uzun vadede hissedilebilecek olan muhtemel sonuçları göz önünde bulundurulduğunda, gelişmiş ülkeler ucuz üretim ve iş gücünün yüksek riskini göz önünde bulunduracaklardır. E-ticaretin etkinliğinin ve yoğunluğunun artması beklenmektedir. Sanal eğitim ve iş toplantıları uygulamalarının kabul edilebilir olması halinde pek çok faaliyet sanal ortama taşınabilecektir. Seyahat sektörlerinde, insanların tutumlarına göre küçülmeler beklenmektedir. Salgın sonrası ülkeler arasında yaşanabilecek olan suçlamalar neticesinde, popülist milliyetçilik anlayışı, yeniden gündeme gelme ihtimali taşımaktadır. Hükümetlerin salgın karşısında gösterdikleri mücadelelerin ve tedbirlerin, insanların seçim kararlarında etkili olabileceği düşünülmektedir (Gault, 2020: 6).

9. SONUÇ

İnsanlık tarihi kadar eski olan salgın hastalıklar sonuçları bakımından yıkıcı etkilere sahip olabilmektedir. Çağlar arasında ayırım yapılmasına sebep olabilmekte ve pek çok düzenin, alışkanlıkların değişmesine neden olabilmektedir. Yaşamı derinden etkileyen bu salgınların hem insan yaşantısında hem de insan hayatının bir parçası

olan ekonomik hayatta değişimler getirmesi de kaçınılmaz bir sonuçtur. Tarihte eski çağlarda da salgın hastalıklar yaşanmıştır. Yakın yüzyıllar göz önüne alındığında Orta Çağda yaşanan veba salgınının Avrupa nüfusunun üçte birinin etkilendiği görülmektedir. İspanyol gribi, Hong Kong gribi ve en yıkıcı etkileri ile günümüzde yaşanan koronavirüs salgını yerel ve küresel çapta derin etkiler oluşturmaktadır.

Kara Veba salgını sonucunda nüfus kaybının yüksek seviyelerde gerçekleşmesi ile ekonomik durgunluk yaşanmıştır. Daha sonraları tüccarların pazar arayışı çabasına girmeleri emperyalizm olarak adlandırılmıştır. Kolera salgının ardından, verimlilik ve iş gücünde azalmalar yaşanmış, çevre reformlarının önemi dile getirilmiş ve yeterli alt yapının sağlanması için teknolojiye duyulan ihtiyaç hissedilmiştir. İspanyol gripinin ardından üretimde düşüşler gerçekleşmiş, ilaç firmalarına olan talep artmıştır. İnsan sermayesinin azalmasının ardından, kişi başına düşen milli gelirden artışlar yaşanmıştır.

Koronavirüs pandemisinin sonuçları yaşanan diğer epidemiler ve pandemilere göre daha ağır hissedilmektedir. Hem yerel ölçekte hem de küresel ölçekte dünya ekonomisi büyük ölçüde etkilenmiştir. Dünya genelinde, GSYİH değerinde %1 ila %5 oranında bir azalma beklenmektedir. Ekonomistler bu zamana kadar küresel ekonominin ve dış ticaretin faydalarından söz etmişlerdi ancak günümüzde yaşanan Koronavirüs pandemisi ekonomik literatürde değişiklikler yaşanabileceğine işaret etmektedir. Koronavirüs salgını ile mücadele eden devletlerin salgının ardından yeni kararlar alabileceği tahmin edilmektedir.

Hızlı dönüşüm ve değişimler, iklim değişiklikleri, insanoğlunun üretme ve daha çok kazanma isteği, hızla kentleşen nüfusun ardından temiz su kaynaklarının azalması ve daha pek çok sebep bu küresel salgının sebepleri olarak gösterilebilir. İlerleyen süreçlerde temiz su kaynakları, hava, ormanlar ve toprağın hoyratça kullanılmasından kaynaklı olarak mutasyona uğrayan yeni virüs türlerinin çıkabileceği tahmin edilmektedir.

2021 yılının devamında salgının seyri ve hayatın tamamen normale dönüp dönmeyeceği hakkındaki belirsizlikler sürmektedir. Tarihte yaşanan salgın hastalıkların ilerleyen yıllarında farklı dalgaları görüldüğü düşünüldüğünde, ortaya pek de iç açıcı sonuçlar çıkmamaktadır. Koronavirüs salgını için etkili bir aşı keşfedilse bile mutasyona uğrayan yeni virüslerin ve salgınların yaşanabileceği gerçeğini insanların kabul etmesi gerekmektedir. Çünkü artık iklimler değişmektedir ve doğa hiç olmadığı kadar zarar görmüş durumdadır.

Yaşanan bu gelişmeler gelecek nesiller için ortaya çıkabilecek yeni salgın hastalıkların habercisi olabilmektedir.

KAYNAKÇA

- Ayar, M. (2007). *Osmanlı Devleti'nde Kolera*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Bahar, O. & İlal, N. Ç. (2020). Coronavirüsün (Covid-19) turizm sektörü üzerindeki ekonomik etkileri. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, Volume: 6(1), 125-139.
- Barua, D. (1992). *History of Cholera, Cholera*. Ed. D. Barua and W. B. Greenough. New York.
- Begley, S. (2013). *Flu-conomics: The Next pandemic could trigger globalrecession*. Healty News, 21 January.
- Beyhan, M. A. (2008). *1811 İstanbul Veba Salgını, Etkileri ve Alınan Tedbirler*, 1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi/10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı, 2. Cilt, 20- 24 Mayıs.
- BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) (1813), C.ML, 472/19242, 1227.Z.29/3 Ocak.
- Clark, P. (2009). *European Cities and Towns 400-2000*. New York: Oxford University Press.
- Çıpa, H. E. (1995). “McNeill’in “Salgınlar ve Halklar”ı Üzerine Düşünceler.” *Toplumsal Tarih*. C. 4, S. 22, 17-22.
- Erkoreka, A. (2009). Origins of Spanish Influenza Pandemic (1918-1920) and Its Relation to The First World War, *Journal of Molecular and Genetic Medicine*. Aralık, C.3, S.2: 192.
- Ersoy, T. (1996). *Tıp, Tarih, Metafor*. Ankara: Öteki Yayınevi
- Evans, R. J. (1987). *Death in Hamburg, Society and Politics in the Cholera Years 1830- 1910*. Oxford.
- Flinn, M.W. (1987). *Avrupa ve Akdeniz Ülkelerinde Veba, Tarih ve Toplum*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Garrett, T. A. (2007). *Economic Effects of the 1918 Influenza Pandemic Implications for a Modern-day Pandemic*. Assistant Vice President and Economist Federal Reserve Bank of St. Louis.
- Gault, N. (2020). Coronavirüs ve Küresel Ekonomi. Baş Ekonomist. EY-Parthenon. 5 Mart.

- Güneş, H. (2009). “Domuz Gribi Ekonomisi”. Milliyet Gazetesi.
- Honigsbaum, M. (2009). *Living With Enza: The Forgotten Story of Britain and The Great Flu Pandemic of 1918*. New York. Palgrave MacMillan.
- Huberman, L. (2010). *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*. İstanbul: İletişim Yayınları,10. Baskı.
- Johnson, N. P.A.S. & Juergen, M. (2002), Updating the Accounts: Global Mortality of the 1918-1920 Spanish Influenza Pandemic. *Bulletin of History of Medicine*. C.76, S.1, 105-114.
- Kanungo, R., Nama, D. (2021). The Covid-19 vs Globe: Turn Disaster Into Opportunity. *International Journal of Scientific Research in Science and Technology*. Volume 8, Issue 3.
- Kohn, G. C. (2008). *Encyclopedia of Plague and Pestilence: From Ancient Times to the Present*. Third Edition. New York: Infobase Publishing.
- Lewis, P. (1998). *Tıp Tarihi*. İstanbul: Khalkedon Yayınları.
- McNeill, W. H. (1985). *Dünya Tarihi*. çev. Alâeddin Şenel, Ankara.
- Miquel, P. (2008). *Dictionary of Epidemiology*. Oxford.
- Nikiforuk, A. (1991). *Fourth Horseman: A Short History of Epidemics, Plagues, Famine, and Other Sources*. Kanada: Penguin Group.
- Orkunoğlu, F. (2009). Domuz Gribi Ekonomisinin Türkiye’ye maliyeti. *Mevzuat Dergisi*, S.144, 1-14.
- Oxford Economics, 2020, <https://www.oxfordeconomics.com/> (10.08.2021).
- Özdemir, H. (2005). *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, Ankara.
- Özden, K. & Özmat, M. (2014). Salgın ve Kent: 1347 Veba Salgınının Avrupa’da Sosyal, Politik ve Ekonomik Sonuçları. *İdealkent Dergipark*. V. 5, I. 12, 60-87.
- Panzac, D. (1997). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Veba*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Patterson, K. D. (1993). Typhus and Its Control in Russia. *Medical History*. S.37, 361-381.
- Pettigrew, E. (1983). *The Silent Enemy: Canada and The Deadly Flu of 1918*. Saskatchewan. Western Producer Praire Books.

- Pirenne, H. (2012). *Orta çağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. (Çev: Uygur Kocabaşoğlu), İstanbul: İletişim.
- Pollitzer, R. (1954). Cholera Studies, *Bulletin of the World Health Organization*. c. 10/3, 421-461.
- Porta, M. (2008). *Dictionary of Epidemiology*. Oxford.
- Price, S., Andrew T. (2009). *Contagion and Chaos: Disease, Ecology, and National Security in the Era of Globalization*. Massachusetts, MIT Publishing.
- Quinn, T. (2008). *Flu: A Social History of Influenza*, London. New Hollan
- Roberts, J. M. (2010). *Avrupa Tarihi*, Çev. Fethi Aytuna. İstanbul, İnkılâp Kitabevi.
- Rosenberg, C. E. (2020). Cholera In Nineteenth-Century Europe: A Tool For Social And Economic Analysis, Ip Address: 176.88.206.215, On 17 Apr, Subject To The Cambridge Core.
- Tanilli, S. (1986). *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, İnsanlık Tarihine Giriş, II. Orta çağ*. İstanbul: Say Kitap Pazarlama.
- The World Bank, Development Indicators, <https://databank.worldbank.org/home.aspx> (10.08.2021).
- The World Bank, Development Indicators, OECD 2020 <https://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.ZS> (09.08.2021).
- Turna, N. (2011). İstanbul'un Veba ile İmtihanı: 1811- 1812 Veba Salgını Bağlamında Toplum ve Ekonomi. *Studies of Ottoman Doman*. Cilt:1, Sayı:1, 1-36.
- Yaşayanlar, İ. (2015). Sinop, Samsun ve Trabzon'da Kolera Salgınları, Karantina Teşkilatı ve Kamu Sağlığı Hizmetleri (1879-1914). (*Basılmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bursa*).
- Yılmaz, Ö. (2017). 1847-1848 Kolera Salgını ve Osmanlı Coğrafyasındaki Etkileri. *Avrasya İncelemeleri Dergisi-Journal of Eurasian Inquires*; VI/1: 23-55, İstanbul Üniversitesi, 23-55.
- Yılmaz, S. (2020). *COVID-19'u kim üretti? Aşısı ne zaman bulunacak?* Academia.edu.

- <https://esenyurt.academia.edu/SaitY%C4%B1lmaz>(20 Nisan 2020).
- Yolun, M. (2012). İspanyol Gribinin Dünya ve Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri (*Yüksek Lisans Tezi, Adıyaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Adıyaman*).
- Ziegler, P. (1972). *Vebe, Tarih Mecmuası*. İstanbul: Hayat Yayınları.
- (1,3) (Pandemi Nedir?)
- (2) (Epidemi, Salgın Hastalık, Pandemi Nedir) <https://www.drozdogan.com/epidemi-ve-pandemi-nedir-koronavirus-pandemisi/>, 1 Mart 2021).
- (8) (Covid-19 Vaka, ölü sayıları) <https://www.worldometers.info/coronavirus/> (10 Ağustos 2021).
- (9, 11) (Salgın Sonrası Ekonomik Küçülme) <https://www.aa.com.tr/tr/kategori-sayfasi-manset/dunya-ekonomisi-salginin-birinci-yilinda-yaralarini-sarmaya-calisiyor/2172443> (09.08.2021)
- (10, 12, 13) (Koronavirüsün İstihdama, Petrol Fiyatlarına ve Borsalara Etkisi) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-53249686> (09.08.2021).
- (14) (Salgının Dış Ticarete Etkileri) <https://databank.worldbank.org/home.aspx> (10.08.2021).
- (İnfluenza Virüsü, Tablo 5) <https://www.sinobiological.com/research/virus/1968-influenza-pandemic-hong-kong-fl>.